

ДИСКУСІЙНИЙ ПРОСТІР

УДК 323.39

ТИМЦУНИК Василь, д. н. з держ. упр., професор кафедри менеджменту КНТЕУ

ЧЕРЛЕНЯК Іван, д. н. з держ. упр., завідувач кафедри міжнародного бізнесу, логістики та менеджменту Закарпатського державного університету

КОНЦЕПЦІЇ ЕЛІТОТВОРЕННЯ ТА БАР'ЄРИ СТРУКТУРАЦІЇ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ЕЛІТИ

Розглянуто взаємодію між суспільством, державою та елітою у країні з перехідною демократією. Проаналізовано сучасні концепції еліт та елітотворення. Розкрито сутність теорії самоорганізації У. Ейбі та теорії структурації Е. Гідденса. Досліджуються причини повільної самоорганізації державницької еліти в Україні.

Ключові слова: державне управління, еліта, самоорганізація, ефективність.

Тимцуник В., Черленяк І. Концепции элитобразования и барьеры структуризации государственной элиты. Рассмотрено взаимодействие между обществом, государством и элитой в стране с переходной демократией. Проанализированы современные концепции элит и элитобразования. Раскрыта сущность теории самоорганизации У. Эйби и теории структуризации Э. Гидденса. Исследуются причины медленной самоорганизации государственной элиты в Украине.

Ключевые слова: государственное управление, элита, самоорганизация, эффективность.

Постановка проблеми. Класичні концепції еліти відштовхувалися від розуміння елітності як заданої наперед "вищими силами" або неконтрольованими "природними" соціальними механізмами переваги. "Поточна" українська практика державотворення використовує саме такі застарілі класичні концепції еліти. Це є одним з чинників цивілізаційного відставання України. Науковий інтерес становить аналіз потреб та можливостей українського елітотворення на методологічній основі сучасних теорій еліт та теорії структурації Е. Гідденса.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання місця, ролі, значення та функцій еліти в капіталістичних державах у класичних

теоріях еліти досліджували Г. Моска [1], К. Манхейм [2], Х. Ортега-і-Гассет [3]. Початки ціннісної концепції еліти сформульовано в працях В. Парето [4]. Проблеми організації процесу формування політичної еліти на пострадянському політичному просторі розглядали В. Кремень, В. Ільїн, С. Пролеєв [5], М. Шульга [6], Т. Ріктор [7]. О. Крюков провів дослідження проблеми "політико-управлінська еліта України як чинник державотворення" [8]. У праці Л. Гонюкової [9] висвітлено партійні механізми формування державної політики та вищих органів державної влади. У монографії Ф. Рудича [10] розглянуто фактор політичних еліт та політичних лідерів у контексті реформування управлінських структур держави, процес становлення та поступового входження бізнес-еліт у владні структури. В контексті проблем елітотворення питання підвищення компетентності керівних кадрів досліджено Н. Гончарук [11]. Особливості формування політичної культури еліти в Україні змістовно проаналізовано у працях М. Пірен [12].

Аналіз вітчизняних наукових літературних джерел, публікацій виступів політиків та бізнесменів у ЗМІ свідчить про те, що розуміння проблеми елітотворення вітчизняними політиками, бізнесменами, науковцями знаходиться в ідеологічному полоні класичних концепцій. Разом з тим, експертами-соціологами сьогодні у ЗМІ формулюються нові вимоги до процесу елітотворення. Проте недостатньо розробленим і в теоретико-концептуальному, і в аналітико-практичному, і в державно-політичному плані залишається завдання наукового аналізу та проектування умов самоорганізації державницької еліти в Україні.

За найсучаснішими концепціями еліти доцільно насамперед аналізувати роль еліти у формуванні умов соціальної, соціально-економічної та технологічної еволюції країни. Саме такий підхід потрібний і в нинішній Україні. Однак сучасні концепції еліти та елітотворення сформовані насамперед для потреб розвинених капіталістичних країн. Некритичне копіювання та перенесення змісту цих концепцій елітотворення на вітчизняний ґрунт транзитивної, ще не капіталістичної, але вже і не соціалістичної економіки (і "політики"), можливо, є непродуктивним через неприживання до "інородності". Але й ігнорування такого досвіду є некоректним. У зв'язку з цим постає завдання дослідити джерела продукування еліти як креативної компоненти сучасного державотворення.

Актуальною є також тема якості соціального та державного управління у контексті подолання бар'єрів формування сучасної по духу державницької еліти. Тут існує низка таких наукових і державно-політичних питань: чому для транзитної української держави не спрацьовують традиційні механізми справжнього державотворення через самоорганізацію та розвиток вітчизняної державницької еліти? За яких умов здатна формуватися "сучасно цивілізована" еліта в Україні?

Мета роботи – дослідження причин повільної самоорганізації державницької еліти в Україні, її незначного позитивного впливу на

систему державного управління, аналіз складності відповідності між ефективністю державного управління та якістю самоорганізації партійно-політичної системи в умовах перехідного суспільства.

Матеріали та методи. Для вивчення теоретико-методологічних основ і формулювання вихідних положень дослідження використано методи: аналізу та синтезу наукової літератури з означеної проблеми; системного аналізу – для визначення концептуальних підходів до розуміння сутності елітотворення.

Результати дослідження. Як цілісна система поглядів та концепцій елітизм склався у першій половині ХХ ст. завдяки працям В. Парето, Г. Моски та Р. Міхельса. Згідно з класичною теорією еліт Д. Ласуелл і А. Каплан у середині ХХ ст. запропонували таку "романтичну" класифікацію еліт: ті, хто реалізує офіційну владу, шляхетні, "справедливі", "популісти", "мужні", багаті, спеціалісти, ідеологи [13].

На рубежі ХХ–ХХІ ст. під впливом запитів подальшої пост-індустріальної еволюції формується необхідність модифікації тлумачення змісту та місця еліти, наданих у класичних теоріях елітотворення. У розробках Дж. Бернхема, Дж. Гелбрейта, Д. Белла, А. Тоффлера, А. Турена, Ю. Габермаса, М. Платнера, З. Бжезінського, В. Петросяна [14; 15; 21] формулюється новий спектр тих завдань, які має вирішувати в сучасних умовах постмодерної цивілізації та соціальна верства, яка несе смислове навантаження "суспільна еліта". Подібного роду завдання, тільки, можливо, в іншому порядку стоять сьогодні і перед українським перехідним суспільством та сучасною українською державою.

У праці "Владна еліта" М. Шульга доходить висновку, що нині у населення України склався переважно негативний образ діючої владної еліти. Науковець вважає, що через це еліта не може відтворювати всі важливі соціальні ролі та функції, які вона виконує у стабільному суспільстві: ролі референтної групи, взірця суспільної поведінки, морально-психологічного мобілізатора та провідника мас. Між елітою і народом утворилося величезне відчуження, зв'язки між ними розірвані, довіру людей до еліти втрачено [6, с. 49].

Еліта у розвинених капіталістичних країнах (наприклад, Англія, ФРН) має далекоглядні (стратегічні) економічні, геополітичні, культурні, наукові та інші інтереси, які вдало артикулюються цими елітами управлінському корпусу власних країн. Це створює здорове підґрунтя розвитку цих країн з урахуванням потреби розширення ємності внутрішнього ринку та покращання якості соціального капіталу всього суспільства. Свідома та інтуїтивна державницька позиція еліт усіх форматів зазначених країн є передумовою формування якісного змісту альтернатив державної політики та основою раціонального вибору змісту і функцій державного управління у суперечливому зовнішньому змінному середовищі.

У такій транзитивній країні, як Україна ситуація сьогодні є суттєво іншою. В Україні усе ще необхідно знову і знову визначати, "де" і "хто" – "еліта за змістом" та "еліта за позицією"; яке співвідношення між державницькими елітами, контрелітами та антидержавницькими елітами; які перспективи країни в контексті еліти і державотворення, яке співвідношення між суспільною елітою в цілому, елітою сфери науки і культури, елітою інженерно-технічної сфери, технологічних сфер та політичною і владною елітами? В Україні не сформувався баланс еліт. До того ж і далі правомірними є твердження відомого українського соціолога М. Пірен: "українська політико-владна еліта утримує себе на ілюзорній картині діяльності. Вона визнає не громадян, а депутатів: навіть, підтримує та експлуатує штучну систему цінностей, замість того, щоб бути обслуговувачем реальних суспільних потреб та долати виклики у глобалізованому світі" [12, с. 43]. Які сьогодні функції та завдання вищих у фінансово-майновому вимірі соціальних верств України в укріпленні її державності та забезпеченні технологічного та економічного прогресу? Якими концепціями та моделями доцільно описувати діяльність так званої "вітчизняної еліти"?

Фінансово-економічні, політико-владні кризи та послідовно "чергові" етапи зниження рівня ефективності державного управління, керованості бюрократичного апарату, конкурентоспроможності соціально-економічної системи і якості суспільного розвитку в процесах квазі-реформування стали наслідком незадовільного рівня стратегічного управління державотворчими та суспільними процесами. З одного боку, це свідчить, що пануючі в середовищі можновладців теорії еліти є неадекватними цивілізаційним викликом. З іншого, це вказує на недостатній обсяг і якість підготовки до здійснення державного будівництва та державного управління тих груп і персон, які сьогодні "обтяжені" багатством, владою та впливом, тобто тих груп, які в демократичних капіталістичних країнах є суспільною елітою.

Історично зручними еталонними прикладами формування та класифікації державницьких еліт можуть служити монархічна Англія і "людовіканська-бонапартистська-республіканська" Франція, які зуміли виробити історично обґрунтовані механізми становлення та оновлення еліт, які навіть сьогодні ще значною мірою відповідають сучасним цивілізаційним викликам державотворення (хоча і там це не відбувалося повністю без болю та революційної напруги). У таких країнах феноменологічно ясно: хто є еліта загалом і хто є державницька еліта зокрема. Для цих країн еволюція державності та соціально-економічний розвиток відбувалися природно за допомогою проходження визначених трьох етапів: "парадів" лицарської гідності раннього феодалізму; відродження соціальності та громадянської гідності в "пізньому" феодалізмі; органічна модернізація, розвиток капіталізму талантами співвітчизників та збагачення більш талановитих і винахідливих.

Тобто проблему становлення та кристалізації еліт на базовому рівні уже вирішено завдяки реалізації саме цих трьох етапів.

Для постсоціалістичних країн з "постійно незавершеним" етапуванням від державно-авторитарного соціалізму до капіталізму механізми становлення еліт ще тільки починають формуватися. Для таких транзитивних країн "суперечності сучасного глобалізованого розвитку суспільного буття поставили на порядок денний проблему з'ясування причин поширення поведінкових збочень у середовищі еліт та соціально-політичних негативів (корупція, рейдерство, судово-кримінальні розбірки серед високопосадовців), що створюють умови неповаги до еліти, а в суспільстві – зниження довіри народу не лише до корумпованих чиновників, але й до владних інститутів і силових структур" [12, с. 44].

На сучасному етапі і у "цивілізованому світі" існує множинність теоретичних трактувань поняття "еліта", що свідчить про труднощі виділення однозначних критеріїв належності групи або персони до еліти. Формально дещо простіше теоретично окреслити зміст поняття політична або політико-владна еліта, що визначається сучасними дослідниками теж різнопланово. Смісл суттєво залежить від стрижневих концептуальних підходів, основними з яких є: *позиційний* (феноменологічний, структурний, організаційний), в межах якого належність/неналежність індивіда чи групи до еліти визначається за їх становищем в офіційній соціально-політичній структурі суспільства; *функціональний*, згідно з яким до зазначеної категорії належать люди, які приймають політичні рішення або істотно впливають на їх прийняття (цей підхід розділяє поняття "формального" і "дійсного" носіїв влади); *рецептуальний*, за яким найважливішим критерієм "елітарності" тих чи інших груп населення є політична впливовість; *економічний*, прихильники якого при порівнянні елітних позицій особливу увагу приділяють доступу до засобів виробництва і контролю над ними. Для транзитивної країни особливо важливими напрямками у дослідженні політичної еліти є, зокрема, *поведінковий* і *ціннісний* підходи.

У державно-управлінському вимірі значущим є досягнення консенсусу між суспільними групами щодо:

- визначення організаційної конструкції "еліта";
- функціональних якостей та державно-управлінських цілей, що здатна ця конструкція ставити та досягати.

У нашій постсоціалістичній країні, в якій політика і бізнес є взаємозамінними та взаємодоповнюючими механізмами збагачення окремо взятих індивідів, *поняття "еліта"* і суспільством, і політологами, і засобами масової інформації, і багатьма науковцями тлумачиться насамперед вузько позиційно (феноменологічно) [16, с. 194]. За цим тлумаченням еліта – це "особлива позиція" персон, зайнятих політико-владною діяльністю та бізнесом, забезпечених взаємовигідним "доступом до рішень" перших керівників (держави, регіонів тощо) і фінансово-економічних ресурсів.

У цілому проблема якості та самоорганізації еліти в країні суспільного транзиту є цивілізаційно-еволюційною проблемою, що виходить за межі не тільки феноменологічного, але й функціонального підходу, який дозволяє сформулювати корисні твердження щодо функцій та обов'язків еліти. Розглянемо ці питання у функціонально-компаративістському та ціннісно-поведінковому ракурсах. Вітчизняні науковці на основі феноменологічного підходу, досліджуючи проблему "елітотворення", розглядають аспекти творення політичної, владної еліти з огляду на процес трансформації старої "номенклатурної еліти" та рекрутування владно-політичними лідерами партійних холдингів "нових облич" у своє оточення, тобто, насамперед вивчають проблему практики організації еліти політико-правовими та політико-економічними рішеннями діючої влади.

Проблема *самоорганізації якості еліти* дослідниками майже не розглядається, однак саме для транзитивної країни самоорганізація "об'єму" та якості еліти має не менше значення, ніж проблема "організації еліти" діями (бездіяльністю) керівників (лідерів) держави. Самоорганізаційні процеси визначають становлення, якість і функціональну конкурентоспроможність реальних еліт. Проте в Україні самоорганізація державницької еліти поки що не відбувається. Основна проблема нашої держави, що перешкоджає посиленню її економіки та державності, полягає в тому, "що номінальна українська еліта на сьогодні є квазіелітою, нездатною виконувати свою суспільну функцію" [5, с. 143]. Умовою збереження державності є можливість самоорганізації становлення саме *державницької еліти*.

Сьогодні ті соціальні групи, які зараховують себе до еліти, не стали джерелом державотворення [12]. Більше того, деякі представники цих груп виступають проти самостійної державницької позиції України, деструктивними законопроектами та законами руйнують логічну замкненість національного інформаційного й ідеологічного просторів, використовують деструктивні важелі протиставлення українських територій по лінії "Схід-Захід", пропонують позбутися національної державної символіки, звзити до провінційного рівня обсяг уживаності державної української мови і українськомовної освіти.

Витоки цього мають історичне пояснення, але не мають цивілізаційного виправдання. Нині однією з найважливіших ознак-якостей еліти стає не цивілізаційний космополітизм "еліто-належності" "до Парижу", "до Москви" чи "до Єрусалиму", а державницькі орієнтири, державницька позиція верхівки політичної і економічної влади. Йдеться про те, що умовою збереження незалежної держави є становлення власної державницької еліти. Власної, а не подарованої Брюсселем, Вашингтоном чи Москвою. Більше того, необхідним є становлення системи еліт державницьких переконань із власними системами цінностей та гідності. Державницька еліта – це та еліта, для якої основною цивілі-

заційною цінністю є посилення конкурентоспроможності власної (титульної) держави в світопросторі інших цивілізованих держав як через особисте збагачення елітних персон "у потрібний час", так і через вміння елітних персон відмовитися від короткотермінової власної вигоди у визначальну перспективу заради збільшення суспільного багатства. Механізми генерування таких якостей вітчизняної еліти ще не сформовані в тріаді "суспільство-економіка-ідеологія" і навіть не "класифіковані" за напрямками з індексацією параметрів корисності для прогресивного розвитку країни.

Причини та джерела зазначеного стану потрібно виявляти та аналізувати на основі *самоорганізаційної* концепції. Як зазначала М. Пірен, невтішність суспільно-політичного стану в тому, що економіко-фінансова верхівка українського суспільства самоорганізувалася не в ході роботи "учасників" цієї верхівки в розбудові економіки та інститутів держави, а радше в процесах напівлегальної співучасті в банкрутстві державних підприємств, аграрної сфери, державних банків і галузей вітчизняної економіки [12].

Фактична еліта гуманітарно-культурної сфери (так званий "цвіт інтелігенції": наукової, інженерної, аграрної, творчої тощо) не змогла поки що перетворитися в одну з еліт новітньої української держави та чинників влади. Цей процес негативної самоорганізації інтелігентів відбувся не через нестачу в індивідів з групи інтелігентів-інтелектуалів цінностей та креативності, а внаслідок нездатності виборювати доступ до ресурсів, недостатньої наполегливості чи фальшивої скромності та невміння домовлятися, об'єднуватися, боротися за власні й суспільні інтереси.

"Інтелігенти" відстали у квазіцивілізаційному змаганні, не змогли самоорганізуватися, оскільки горном "вищих" владно-політичних кадрів як в УРСР, так і Україні було і є поле політичних інтриг та політичних змов. У такому руслі у керівного персоналу КПРС та КДБ "кувалися" відповідні якості: здатність створювати та витримувати інтриги, блокувати та обігрувати суперників і конкурентів. Так і нині у керівного партійного персоналу партій – послідовниць КПРС "виковуються" якості "еліти". Більше того, ситуація навіть погіршується. Сьогодні найважливішими якостями для підйому кар'єрними сходинками не є ресурси інтелекту, порядність, патріотизм та трудолюбство. Основними ресурсами особистості, яка робить кар'єру в політичній партії та, відповідно, далі у владі, стають ресурси, пов'язані з фінансовим станом особистості. Конкуренція саме цих ресурсів на шляху формування та оновлення кадрового складу структур представницької, законодавчої, виконавчої влади, керівництва партійних структур спотворює первинний смисл політичної активності політичних партій, підмінює суспільну місію політичної партії приватно-егоїстичними та корпоративно-егоїстичними "місіями" та блокує процес державницького елітотворення.

Сьогодні в умовах українського модерного державотворення знову, як і на початку XIX ст., у країнах модерної західної цивілізації, виникає питання: а за якими ж критеріями суспільству (чи владі?) визначати кращих, елітних? Адже, коли коло наближених до влади добирається "в конкурсі талантів" за агресивністю, аморальністю, вмінням обходити "Закон", "вмілою" корупційністю, улесливістю, дотриманням кругової поруки хабарників та казнокрадів, то це призводить до виникнення і самоорганізації тільки так званої "псевдоеліти", яка відразу у докапіталістичних умовах перехідної економіки намагається стати псевдоаристократією (олігархією). Парадокс суспільного сприйняття простежується в тому, що "капіталіст" є поняттям образливим, лайливим, а "олігарх" – похвальним, гоноровим.

У перехідному суспільстві демократичного вибору еліта поступово може самоорганізуватися в різних сферах. Однією зі сфер соціальної дії, де енергійні особи можуть себе швидко проявити, – це партії. На сучасному етапі в Україні не стільки партії формують "еліти", як "псевдоеліти" формують під себе партії. У державі посттоталітарного типу еліта як об'ємна інтелектуально-моральна група тільки починає формуватися. Занадто ідеалізованим є твердження про те, що "сьогодні політичні партії розглядаються як складова державного механізму, з одного боку, і громадянського суспільства – з іншого. Саме ця подвійна природа забезпечує здійснення демократичних принципів державного управління" [10, с. 325]. Для кожної країни відповідно до її цивілізаційних традицій на якість її політичної системи, крім чинника "існування-неіснування" громадянського суспільства, "тиснуть" ще багато факторів, які формують реальні практики взаємодії партій і влади, що потребують аналізу як клубок-мережа причин-мотивацій-наслідків, які залежать і від соціуму як об'єкта цивілізаційного процесу, і від партій як суб'єктів процесу цивілізаційних змін.

У кібернетичному вимірі, відповідно до ідеї принципу У. Ешбі, результативною є така система управлінських зв'язків, у якій "складність керованої системи пропорційна складності керуючої системи" [17, с. 259]. У ціннісному, інформаційному та технологічному ракурсі концепти "якість" та "складність" мають сутнісний смисловий перетин, але це не повний смисловий збіг. Дещо спрощено будемо вважати, що в смисловому значенні "складність" та "якість" є змістовно пропорційними. Тобто складність відповідає різноманітності можливостей, а кількість різноманітних можливостей формує можливість виникнення вищої (складної) якості. Тоді, використовуючи логіку принципу У. Ешбі, отримуємо такий смисловий ланцюжок: якість суспільства пропорційна якості державного управління – якість державного управління пропорційна якості партійно-політичної системи – якість партійно-політичної системи пропорційна якості суспільства. Це підтверджується історичним досвідом становлення демократичних суспільств сучас-

ності та державно-управлінською практикою розвитку кожної конкретно взятої розвиненої демократичної країни. Однак цей зв'язок може бути суперечливим. Стосовно циклічності повторного застосування принципу "здатності до керування" У. Ешбі показує, що у випадку, коли ідеологічна та програмна якість-складність (інформаційне багатство мотивацій, інтересів, інструментів тощо) бізнесу менша ніж складність уряду, то це поступово спрощує урядову систему управління. А спрощення урядової системи, яка керує складовими соціального розвитку суспільства, далі спрощує суспільство. Спрощене суспільство відповідно пропорційно генерує спрощене ведення бізнесу без конкуренції в умовах, створених політико-владними методами "неприродних" монополій. Тобто кібернетичний зв'язок між якістю управління та якістю суспільства може призводити і до регресивних, і до прогресивних соціальних змін. Прогресивна тенденція соціальних та державно-управлінських змін не може бути забезпечена автоматично тільки кібернетичним механізмом самоорганізації: На основі кібернетичного зв'язку відповідності У. Ешбі може зароджуватися та існувати як регресивна (країни Латинської Америки, пострадянські держави), так і прогресивна тенденція (і традиція) (країни Північної Європи) соціальних змін.

Процеси, які модифікують статусну, економіко-майнову, політико-економічну, економіко-відтворювальну, інформаційну, владну структури та системи соціуму і держави можна розглядати на основі теорій соціальних змін (соціальної дії). Для розуміння аспектів соціальної самоорганізації, аналізу процесів розвитку систем політичного керівництва та державного управління в перехідних суспільствах актуальною є концепція структурації Е. Гідденса [18]. У структураційному підході Е. Гідденса соціальна реальність розглядається як наслідок структурування соціальних відносин у часі й просторі в процесі постійної взаємодії попередньої структури й індивідуальної волі. За Е. Гідденсом, незважаючи на те, що в ході історичного процесу людина виявляється у своєрідному полоні структур, індивідів, у контексті соціальних змін недостатньо розглядати їх як сліпих виконавців вимог та умов, пропонованих силами, які стоять над ними і від них не залежать. Він трактує певну свободу волі людини тим, що особа знаходить досить значні можливості у використанні непослідовностей, неузгодженостей, суперечностей структур, що впливають на неї. Особа може вибрати контексти дії, взаємодіяти із структурами навколишнього світу і, таким чином, постійно формувати його. Тут варто додати: результативно формувати у тому випадку, коли ця особа або інтуїтивно, або раціонально розуміє свої реальні, істинні інтереси: і поточні, і в перспективі. Смысл "теорії дії", до якої належить структураційна теорія, можна описати за допомогою шести базових тверджень:

- суспільство процесуальне й постійно піддане змінам;

- зміни мають ендогенний характер і здобувають форму само-трансформації;
- індивіди й соціальні колективи є двигунами, джерелами змін;
- напрям, мета й темпи змін виступають результатом конкуренції між різними діячами (акторами) і стають сферою конфліктів і протиборства;
- дія відбувається в контексті даних структур, які вона, у свою чергу, трансформує, внаслідок чого структури є умовами і результатом;
- взаємодія між діяльністю й структурами здійснюється завдяки змінам фаз творчості діячів і структурної детермінації.

Розвиток держави передбачає практичне втілення певних концепцій елітотворення. Домінування певних концепцій еліт є не цілком безболісними для транзитивної країни: концепції елітотворення рефлексивно формують суспільні очікування та самооцінку "еліт". А суспільні очікування рефлексивно формують умови самоорганізації [19, с. 205] еліти, бар'єри та тунелі доступу до соціальних ліфтів.

Структурація суспільства в процесах самоорганізації транзитивного суспільства від "державного соціалізму" до "недержавного капіталізму" відбувається дещо складніше, ніж за Гідденсом, який розглядає однорідну за функціональним суспільним простором, "односпрямовану в прогрес" структурацію. Структурація при постсоціалістичному фазовому переході відбувається квазіавтономно як у вертикально координованих ієрархіях, так і близьких горизонтально координованих станових рівнях. А далі ці два ефекти поступово накладаються і змішуються. Тобто немає гідденсівського рівноважного квазіоднорідного за станами соціального простору. До того ж у транзитивному суспільстві більш значну роль відіграють бар'єри та тунелі тих суспільних ліфтів, що формують олігархічну субструктуру влади та економіки.

Розглядаючи економіко-майновий розподіл ресурсів країни між суспільними прошарками та умови доступу представників різних прошарків до економічних і політичних можливостей на основі термінології Е. Гідденса, можна стверджувати, що структурація перехідного суспільства України має не громадянсько-суспільний, тобто соціальний, а кланово-олігархічний характер. Тобто такого типу діяльність, коли владноможні особи конкурують не за виробничі можливості та покупців, а за позиції, території та ренти. Саме феодална структурація перешкоджає прогресивній самоорганізації середнього класу та становленню ефективного конкурентоспроможного виробництва.

За концептом структурації Е. Гідденса визначено, що основу політичної самоорганізації суспільства загалом забезпечують такі важливі системи держави, як: партійно-політична; державної влади та управління; економіко-майнова. Вони взаємовідносні з основними інститутами, які власне задають напрям структурації.

У нових умовах якість політичних партій як організаційно-функціональних та ідеологічно-проектних суб'єктів прямо, а не опо-

середковано визначає ефективність державного управління в Україні. Проте зв'язок тут складніший, ніж це можна було очікувати, виходячи з принципу У. Ешбі. Причинами такої складності в перехідній країні є: домінування імітаційної складової політичної діяльності українських політичних партій; відсутність феноменів реальної кооперації між ними у справі досягнення важливих орієнтирів суспільних змін; брак конкуренції ресурсів та компетенцій між партіями в реальному вимірі за підтримку конкуруючих сегментів вітчизняного бізнесу при боротьбі за владні повноваження. Найголовніші питання при цьому такі: які суспільні сили, економічні фактори, мотиваційні системи, правові механізми та ідеологічні концепції здатні модифікувати розвиток політичних партій України в прогресивному напрямку?

Частково відповідь можна знайти у природі особливої контингентності партійної системи України. Після розвалу КПРС на пост-радянському просторі створилися для декоративної конструкційної підтримки "становлення демократії" багато партій. На сучасному етапі партії мали б виступати не тільки як конструкційні складові політичної системи і системи влади. Тобто не тільки в ролі декоративних структур пасивного типу, основним завданням яких забезпечення легальності відновлення персональної ієрархії влади та утримання "суспільної рівноваги". Партії мали б "взяти" (отримати) таку роль суб'єктів-акторів соціального та державного управління, які відповідають і перед суспільними групами і "групами капіталів" ризиком власного політичного банкрутства, і в персональних виразах, і в колективних вимірах. Однак не взяли і не намагаються брати.

Термін "контингентність" введено Н. Луманом [20]. Це поняття має кілька граней екзистенції. У контексті зв'язку соціальних змін та політичної конкуренції за якість влади контингентність слід тлумачити як *каналовану* в певне русло (кооперацією випадкових обставин та "вольових рішень" акторів процесу вибору) композицію тенденцій, ресурсів, компетенцій. Саме складна гра чинників контингентності, альтернативності та детермінованості визначає прогресивну чи регресивну якість одночасно соціальних змін в Україні і політичних партій країни.

Псевдоелітність партійно-політичних функціонерів та психоментальна криза персон, які "липнуть" до влади, створюють суттєві проблеми державотворення та державного управління. Серйозною є також проблема "неможливості" самоорганізації фактичної демократії, ефективної економіки і зародження відповідних демократії "соціальних ліфтів" як природних еволюційних факторів підвищення ефективності економіки та державного управління.

У контексті взаємодії просторів самоорганізації цивілізаційного потоку соціальних змін потрібно врахувати таке. Без еліти неможлива представницька демократія, а демократія, як відомо, – це спосіб існування і творення сучасної еліти. Без демократії неможлива само-

організація та циркуляція еліт. Без циркуляції еліт, підгруп еліти, вільної конкуренції реально суспільно значимих талантів та професіоналізму персон, належних до еліти, є неможливим саме існування еліти. Адже еліта в сучасному інформаційному суспільстві – це насамперед те, що англійці називають *self-made*, а українською звучить "зроби себе сам". Тобто персону, яка належить, або хоче належати до еліти, повинна постійно вдосконалюватися, творити сама себе, розвивати власний інтелект та професіоналізм за суспільно значимими критеріями. Еліта в сучасному розумінні цивілізованого світу повертається до первинного значення слова "кращі". Причому кращі конкретно в якійсь суспільно потрібній справі. Але в нашому перехідному суспільстві "кращі" у верхах ще тільки в проекті. Під елітою зазвичай розуміють вищий, обраний або відбірний прошарок людей, престижні якості яких забезпечують їм абсолютне, безспірне і невід'ємне право владарювати, управляти. Але влада це не тільки люди, що її уособлюють, а й насамперед, організаційно-структурні й політично-правові її складові, що включають і державні інституції і політичні партії, і громадські організації, а також правові норми та політичні стандарти (так звані правила гри), у межах яких зазначені суб'єкти діють і взаємодіють [20, с. 18–19]. Тому в перехідних суспільствах насамперед необхідно розрізняти класи: "еліта за статусом", "еліта за позицією" та "еліта за смыслом". Адже, виходячи з того, до якого з класів належить високопоставлена персону, таку функціональну роль вона виконує в цілому. На сьогодні в Україні для подолання проблеми "вічного транзиту" необхідно генерувати та акумулювати державницьку еліту як за позицією, так і за смыслом.

Однією з найважливіших функціональних ролей державницької еліти має стати об'єднання регіонів та етносів країни на позитивних прикладах зростання успішних людей, здатних ставати національними символами, брендами і героями держави, тобто людей, які завдяки своїм талантам "доростають" до рівня державницької еліти. І таким людям є куди рости тільки тоді, коли справжня державницька еліта, в ціннісному розумінні, існує або зароджується. Це той внутрішній конфлікт процесу самоорганізації, який наразі потрібно розв'язувати евристично в цілому.

Таким чином, державницька еліта як еволюційно ефективна соціальна конструкція зобов'язана мати внутрішнє багатство та складність різноманітності. Вона має бути перехресно структурована за галузевими, майновими, статусними, суспільно авторитетними та іншими ознаками-площинами свого відтворення. Тоді вона здатна виконувати роль державницької еліти і за мотивацією, і за статусом, і за потенцією стає важливим стабілізуючим чинником розвитку економіки та агрегатом успішного державного управління.

Суттєвою ознакою креативності еліти транзитивної країни є не стільки те, чи є вона "національною" елітою за етнічною ознакою, як

те, чи є вона космополітичною або державницькою. Тому надзвичайно важливо визначити сучасний цивілізаційний зміст поняття "державницька еліта". Для сучасних реалій державотворення України державницька еліта – це та еліта, що здатна бачити, розуміти, творити культурне цивілізаційне різноманіття сучасного світу через самобутню культурну та економічну діяльність народу України як самодостатнього суб'єкта міжнародних економічних відносин, світової політики, культурно-гуманітарного розвитку. А космополітична еліта – це така еліта, яка хоче долучитися до усіх споживчих можливостей шляхом некреативного привласнення-використання багатств українського народу для свого "елітного існування".

Важливим "завданням" сучасного етапу державного будівництва є "самоорганізація" державницької еліти. Без державницької еліти немає самоорганізаційних соціальних підстав для раціонального вибору владою стратегічних орієнтирів державного розвитку України як суверенної політично та економічно самодостатньої держави. Формування державницької еліти може відбутися внаслідок комбінації процесів самоорганізації та організованого впливу із сегментів чинного на поточний момент істеблішменту, груп політико-партійної (депутатської) квазіеліти, із "реконструйованих груп" працівників інтелектуальних сфер, підкріплених можливостями формування (та управління) власних значних фінансово-економічних ресурсів. Для цього суспільство повинне усвідомити значимість еліти для державного управління, сформулювати до претендентів вимоги розуміння цінності державницької позиції, змінити правила та механізми відбору до протоеліти, які в процесі самоорганізації здатні "дорости" до державницької еліти.

Державницька еліта як еволюційно ефективна соціальна конструкція повинна мати внутрішнє багатство та складність різноманітності. Вона має бути перехресно структурована за галузевими, майновими, статусними, "суспільно-авторитетними" та іншими ознаками-площинами свого відтворення.

Висновки. У перехідному суспільстві за умов демократичного вибору еліта поступово може самоорганізовуватися в різних сферах творчості: економічної, політичної, наукової, культурної. Однією зі сфер соціальної дії, де найбільш енергійні особи можуть себе швидко проявити, є діяльність партій. Саме тому для підвищення ефективності державного управління суспільство загалом через всі канали публічного представництва має сформулювати прозорі та чіткі вимоги щодо якості "спільної діяльності" системи державного управління та системи політичних партій в умовах перехідного суспільства. Оскільки так звані еліти володіють партіями, то насамперед потрібно сформувати ідеологію соціального прогресу через всі можливі канали суспільного впливу на еліти, бюрократичну ієрархію і політичних гравців, змінювати якість діяльності зазначених суб'єктів.

При досягненні цієї умови, незважаючи на віртуальність громадянського суспільства в транзитивній країні, поступово самоорганізуються "вимоги та можливості" покращання якості партійно-владної системи та відповідної їй системи державного управління.

Одна з цих можливостей – "самооцінювання" громадянського вибору та партійного самовизначення індивідами або як симпатиками (антипатиками), або як членами (функціонерами) політичних партій.

Друга – це свідоме підвищення якості олігархічно орієнтованих промислово-економічних груп до капіталістичного рівня ними самими. За умови формування капіталістичними промислово-економічними групами обставин реальної конкуренції партій за ефективне представництво інтересів реальних виробників.

Третя – це політична освіта та формування переконання в усіх групах соціуму, що партія у вимірі "якість партії – якість державного управління" – це структура, ідеологія, культура, інтелект, мотивації, кадри, "законослухняність", порядність кадрів, цінності, управлінські компетенції. І якщо певна партія такої якості не досягає, то вона не має права на представництво інтересів суспільних груп.

Комбінація цих трьох можливостей при застосуванні ресурсів президентської "гілки" влади сприятиме формуванню прогресивної структурації суспільства та зростанню якості економічних акторів. Потрібно створити умови для такої структурації, яка здатна зрушити українське суспільство з "мертвої точки" суспільного транзиту олігархо-автократичної петлі дикого капіталізму до соціального ринкового господарства, постіндустріальної економіки та правової держави при одночасному поступовому підвищенні якості системи державного управління та забезпеченні загального прогресу технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Моска Г. Правящий класс / Г. Моска // Соц. исследования. — 1994. — № 10.
2. Mannheim K. Czlowiek i spoleczenstwo w dobie przebudowy / K. Mannheim. — Warszawa, 1974. — 263 s.
3. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс : сб. / Х. Ортега-и-Гассет ; пер. с исп. — М., 2001.
4. Pareto V. The Rise and Fall of the Elites: An Application of Theoretical Sociology / V. Pareto. — N.Y., 1968. — 220 p.
5. Еліта: витоки, сутність, перспектива / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С. В. Пролеев (та ін.) ; за ред. В. Г. Кременя. — К. : Знання України, 2011. — 527 с.
6. Шульга М. Владна еліта / М. Шульга // Віче. — 2007. — № 8. — С. 48–55.
7. Ріктор Т. Л. Владна еліта в умовах нестабільності українського суспільства / Т. Л. Ріктор. — К. : Софія-А, 2007. — 273 с.
8. Крюков О. Основні підходи до трактування політичної еліти в історії політичної думки / О. Крюков. — К. : Вид-во НАДУ, 2005. — 204 с.

9. Гонюкова Л. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз : монографія / Л. Гонюкова. — К. : НАДУ, 2009. — 392 с.
10. *Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку* / за заг. ред. Ф. М. Рудича. — К. : Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ, 2006. — 410 с.
11. Гончарук Н. Т. Управління керівним персоналом у сфері державної служби України: теорія та практика : монографія / Н. Т. Гончарук. — Д. : ДРІДУ НАДУ, 2012. — 343 с.
12. Пірен М. Інноваційний потенціал еліти як чинник реформування системи державного управління / М. Пірен // Буковин. вісник держ. управління. — 2011. — № 3. — С. 40–46.
13. *Lasswell H. D. Power and Society. A Framework for Political Inquiry* / H. D. Lasswell, A. Kaplan. — N. Y. and London, 1950. — P. 208–221.
14. *Petrosyan V. K. Concept and essence of noocratic society* / V. K. Petrosyan // Philosophy questions. — 2002. — № 10. — P. 45–74.
15. *Galbreit J. New industrial society* [Translated] / J. Galbreit. — M. : AST, 2004. — 602 p.
16. *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. — К. : НАДУ, 2010. — 820 с.
17. *Эшби У. Р. Введение в кибернетику* / У. Р. Эшби. — М. : URSS, 2006. — 432 с.
18. *Гидденс Э. Устройство общества. Очерк теории структуризации* / Э. Гидденс. — 2-е изд. — М. : Акад. Проект, 2005. — 528 с.
19. Черленяк І. Синергетичні моделі оптимізації системи державного управління : монографія / І. Черленяк. — Ужгород : Ліра, 2010. — 656 с.
20. *Luhmann N. Die Politik der Gesellschaft* / N. Luhmann. — Frankfurt, 2002. — 241 s.
21. *Galbreit J. New industrial society* [Translated] / J. Galbreit. — M. : AST, 2004. — 602 p.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2015.

Tymtsunik V., Cherlenyak I. Concept of elite formation and barriers to structuration of state elite.

Background. *Ukrainian state practice uses the old classical concept of the elite. It is a source of civilization lag in Ukraine. It represents scientific interest. Ukrainian elite needs analysis based on methodological basis of modern theories of elites and Giddens structuration theory.*

Review of scientific sources. *G. Mosca, K. Mannheim, H. Ortega and Gasset investigated place, role, value and function of the elite in capitalist countries in line with the ideas of the classical theories of elite. The origins of the concept of elite values were articulated in the works of Pareto. Problems of the process of formation of political elites in post-Soviet political space were considered by W. Flint, V. Ilyin, S. Proleyev, M. Shulga, T. Riktor.*

The aim *is to study the causes of slow self organization of elite in Ukraine, its slight positive impact on the system of public administration; analysis of the difficulty of matching between efficiency and quality of public administration and self organization of party political system in the transitional society.*

Material and methods. *Method of analysis and synthesis of scientific literature on the abovementioned problems was used to study the theoretical and methodological foundations and formulation of assumptions; method of system analysis was used to determine the conceptual approaches to understanding the essence of elite creation.*

Results. *An important objective of the present stage of nation-building is a self-organization of state elite. Without state elites there is no self-organizational social base for rational choice of strategic guidelines for state authorities of Ukraine as a sovereign politically and economically self-sufficient state.*

Conclusion. *To improve the efficiency of public administration society through all channels of public offices should formulate transparent and clear requirements for a joint activity of public administration and political party system in the transitional society.*

Keywords: public administration, elite, self organization, efficiency.

REFERENCES

1. Moska G. Pravyashhij klass / G. Moska // Soc. issledovanija. — 1994. — № 10.
2. Mannheim K. Czlowiek i spoleczenstwo w dobie przebudowy / K. Mannheim. — Warszawa, 1974. — 263 s.
3. *Ормега-и-Гассет X.* Восстание масс : сб. / X. Ормега-и-Гассет ; пер. с исп. — М., 2001.
4. Pareto V. The Rise and Fall of the Elites: An Application of Theoretical Sociology / V. Pareto. — N.Y., 1968. — 220 p.
5. *Elita: vytoky, sutnist', perspektyva* / V. G. Kremen', V. V. Il'i'n, S. V. Prolejev (ta in.) ; za red. V. G. Kremenja. — K. : Znannja Ukrai'ny, 2011. — 527 s.
6. *Shul'ga M.* Vladna elita / M. Shul'ga // Viche. — 2007. — № 8. — S. 48–55.
7. *Riktor T. L.* Vladna elita v umovah nestabil'nosti ukrai'ns'kogo suspil'stva / T. L. Riktor. — K. : Sofija-A, 2007. — 273 s.
8. *Krjukov O.* Osnovni pidhody do traktuvannja politychnoi' elity v istorii' politychnoi' dumky / O. Krjukov. — K. : Vyd-vo NADU, 2005. — 204 s.
9. *Gonjukova L.* Politychni partii' jak instytut derzhavnoi' polityky ta upravlinnja: teoretyko-metodologichnyj analiz : monografija / L. Gonjukova. — K. : NADU, 2009. — 392 s.
10. *Gromadjans'ke suspil'stvo v suchasnij Ukrai'ni: specyfika stanovlennja, tendencii' rozvytku* / za zag. red. F. M. Rudycha. — K. : In-t politychnyh i etnonacional'nyh doslidzhen' NANU, 2006. — 410 s.
11. *Goncharuk N. T.* Upravlinnja kerivnym personalom u sferi derzhavnoi' sluzhby Ukrai'ny: teorija ta praktyka : monografija / N. T. Goncharuk. — D. : DRIDU NADU, 2012. — 343 s.
12. *Piren M.* Innovacijnyj potencial elity jak chynnyk reformuvannja systemy derzhavnogo upravlinnja / M. Piren // Bukovyn. visnyk derzh. upravlinnja. — 2011. — № 3. — S. 40–46.
13. *Lasswell H. D.* Power and Society. A Framework for Political Inquire / H. D. Lasswell, A. Kaplan. — N. Y. and London, 1950. — P. 208–221.
14. *Petrosyan V. K.* Concept and essence of noocratic society / V. K. Petrosyan // Philosophy questions. — 2002. — № 10. — P. 45–74.
15. *Galbreit J.* New industrial society [Translated] / J. Galbreit. — M. : AST, 2004. — 602 p.
16. *Encyklopedychnyj slovnyk z derzhavnogo upravlinnja* / uklad. : Ju. P. Surmin, V. D. Bakumenko, A. M. Myhnenko ta in. ; za red. Ju. V. Kovbasjuka, V. P. Troshhyn'skogo, Ju. P. Surmina. — K. : NADU, 2010. — 820 s.
17. *Jeshbi U. R.* Vvedenie v kibernetiku / U. R. Jeshbi. — M. : URSS, 2006. — 432 s.
18. *Giddens Je.* Ustroenie obshhestva. Oчерk teorii strukturacii / Je. Giddens. — 2-e izd. — M. : Akad. Proekt, 2005. — 528 s.
19. *Cherlenjak I.* Synergetychni modeli optymizacii' systemy derzhavnogo upravlinnja : monografija / I. Cherlenjak. — Uzhgorod : Lira, 2010. — 656 s.
20. *Luhmann N.* Die Politik der Gesellschaft / N. Luhmann. — Frankfurt, 2002. — 241 s.
21. *Galbreit J.* New industrial society [Translated] / J. Galbreit. — M. : AST, 2004. — 602 p.